

Ο ΗΡΑΚΛΕΙΟΣ ΚΑΙ Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ (610-717 μ.Χ.) Εσωτερική μεταρρύθμιση και αγώνας επιβίωσης

Στα κρίσιμα χρόνια κατά τα τέλη του 6^{ου} και τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, το Βυζάντιο αντιμετωπίζει αρκετά προβλήματα: οι διαρκώς έντονες κοινωνικές και θρησκευτικές αντιθέσεις οδήγησαν σε εσωτερικές συγκρούσεις και συχνές αναταραχές ανάμεσα στους δήμους -τους Βένετους και τους Πράσινους- σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Αυτοκρατορίας. Στον στρατό μειώθηκε αισθητά η πειθαρχία και έγιναν πολλές φορές ανοικτές διαδηλώσεις διαμαρτυρίας, που εντάθηκαν με την περικοπή του μισθού των στρατιωτών. Παράλληλα, οι **Σλάβοι** και οι **Άβαροι** από τα βόρεια (περιοχή του Δούναβη) άρχισαν να κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές επαρχίες και να εισβάλλουν στην Αυτοκρατορία. Οι **Πέρσες**, από τα ανατολικά, έφτασαν στις ακτές του Βοσπόρου, ενώ ένα εξαντλημένο στράτευμα θα έπρεπε να τους αντιμετωπίσει. Οι εσωτερικές ταραχές έπαιρναν όλο και μεγαλύτερη έκταση, ενώ δεν έλειψαν οι λοιμοί (*επιδημίες, αρρώστιες*), οι κακές σοδειές και οι σεισμοί που οδήγησαν στην εγκατάλειψη ή την παρακμή των πόλεων, στη μείωση του πληθυσμού και στην υποχώρηση του εμπορίου και της νομισματικής κυκλοφορίας. Αυτή την κατάσταση καλείται να αντιμετωπίσει ο Ηράκλειος, παίρνοντας την εξουσία από τον Φωκά.

Ο Ηράκλειος, όταν αναλαμβάνει το κράτος (610) ανασκουμπώνεται και αρχίζει να δρομολογεί τις κινήσεις του, ανασυντάσσοντας το αποδιοργανωμένο του κράτος: αναδιοργανώνει το στράτευμα και αναλαμβάνει την ηγεσία των εκστρατειών, πολεμώντας ο ίδιος (αυτοκράτορας – στρατηγός). Οι Πέρσες επιτίθενται στις ανατολικές επαρχίες και καταλαμβάνουν τη Συρία και την Αίγυπτο. Αυτό όμως που συγκλονίζει περισσότερο τον Ηράκλειο είναι η κατάκτηση των Ιεροσολύμων και κυρίως η αρπαγή του ιερού συμβόλου της χριστιανοσύνης, του Τιμίου Σταυρού, τον οποίο το 614, οι Πέρσες μετέφεραν στην πρωτεύουσά τους Κτησιφώντα. Ο Ηράκλειος κλείνει συμφωνία με τον ηγεμόνα (*χαγάνο*) των Αβάρων, στην περιοχή του Δούναβη, το 619 και μετακινεί τον στρατό του από την Ευρώπη στη Μ. Ασία, για να αντιμετωπίσει απερίσπαστα τους Πέρσες.¹ Βοηθός στο έργο του -υλικά αλλά και ηθικά- στέκεται η Εκκλησία: ο Πατριάρχης Σέργιος δίνει τα χρήματα των εκκλησιαστικών ιδρυμάτων ως δάνειο, καθώς και τα πολυκάνδηλα από τη μεγάλη εκκλησία (Αγία Σοφία) και άλλα λειτουργικά σκεύη, ώστε ο Ηράκλειος να κόψει νομίσματα. Ο δανεισμός των ιερών σκευών δεν ήταν πράξη ενός ασεβούς, αφού είχε την έγκριση των εκκλησιαστικών αρχών. Αυτά τα έσοδα χρησιμοποιήθηκαν σε μια προσπάθεια εξαγοράς της ειρήνης με τους Αβάρους και για να οργανώσει «έναν “Νέου Τύπου Στρατό”, με έντονο θρησκευτικό πάθος. Έτσι, άρχισε η έννοια του “ιερού πολέμου” των χριστιανών ενάντια στους Πέρσες απίστους.»²

¹ Jonathan Harris, *Βυζάντιο ένας άγνωστος κόσμος* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2018), σελ. 135.

² Cyril Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Καραγιώργου Όλγα (Αθήνα: Νεφέλη, 2006), σελ.85.

Αφήνοντας στην Κωνσταντινούπολη τον Πατριάρχη Σέργιο, το 622, ο βασιλιάς Ηράκλειος ξεκινά τον αγώνα κατά της Περσίας. Με φλογερούς λόγους (Θεοφάνης, *Χρονογραφία*³) εμπνυχώνει τους στρατιώτες του και τονίζει τον ιερό σκοπό τους -το γεγονός, δηλαδή ότι οι Βυζαντινοί πολεμούσαν για τον αληθινό Θεό ενάντια στους απίστους, αφού οι Πέρσες ήταν Ζωροάστρες⁴- και δήλωνε ότι ήταν θρησκευτικό τους καθήκον να τους τιμωρήσουν για τις ωμότητες που είχαν διαπράξει σε βάρος των χριστιανών στην Ιερουσαλήμ.⁵ Τελικά, το 627 οι Πέρσες συντρίβονται στη μάχη στη Νινευή και υπογράφεται συνθήκη ειρήνης μεταξύ Βυζαντινών και Περσών, σύμφωνα με την οποία οι Βυζαντινοί ανακτούν τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας (Αίγυπτο, Μεσοποταμία, Βόρεια Συρία). Το 629 ο Ηράκλειος επιστρέφει θριαμβευτής στην Κωνσταντινούπολη, ως άλλος Δαβίδ, όπου έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τον λαό, τον κλήρο και τον στρατό. Ο Δαβίδ νίκησε χάρη στην πίστη του στον Θεό τον φοβερό γίγαντα Γολιάθ. Με τον Δαβίδ μπορεί να παραλληλιστεί ο Ηράκλειος, ο οποίος με πολύ πενιχρά, δηλαδή πολύ φτωχικά μέσα, χάρη στην ακράδαντη πίστη του, νίκησε το πανίσχυρο περσικό κράτος. Έτσι παρουσιάζεται σε έναν από τους αργυρούς δίσκους που βρέθηκαν αρχές του προηγούμενου αιώνα στη Λάμπουσα της Κύπρου, γνωστοί ως *Θησαυροί της Λάμπουσας*. Στις 14 Σεπτεμβρίου 630 ο Ηράκλειος υψώνει πανηγυρικά τον Τίμιο Σταυρό -τον οποίο ανέκτησε από τους Πέρσες- στον Γολγοθά (Ιεροσόλυμα), όπου τον είχε τοποθετήσει στο παρελθόν η Αγία Ελένη. Γι' αυτό και η Εκκλησία μας γιορτάζει τη συγκεκριμένη μέρα την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού (14/9).

Πρέπει, βέβαια, να αναφερθεί ότι, καθώς ο Ηράκλειος απουσίαζε από την Κωνσταντινούπολη στις εκστρατείες του κατά των Περσών, δεν έλειψαν οι κίνδυνοι για την Πόλη: Το έτος 626 Άβαροι και Σλάβοι, έχοντας κοινό σχέδιο με τους Πέρσες, προσπαθούν να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη αιφνιδίως. Οι Άβαροι έφεραν μπροστά στα Χερσαία Τείχη⁶ δώδεκα πολιορκητικούς πύργους και πολλούς καταπέλτες, χωρίς όμως να καταφέρουν καμία βλάβη σε αυτά. Έφεραν, επίσης, στη θάλασσα άφθονα μονόξυλα, δηλαδή σκάφη κατασκευασμένα από ένα μόνο κορμό δέντρου και που μπορούσαν να μεταφέρουν δύο ή τρεις άντρες, τα οποία ξανοίχτηκαν στα κύματα για να περάσουν στη Χαλκηδόνα⁷. Ο βυζαντινός στόλος βύθισε εύκολα τα μονόξυλα, ενώ όσοι Σλάβοι βγήκαν κολυμπώντας στην ακτή σκοτώθηκαν από τους Αβάρους μετά από διαταγή του χαγάνου, που οργίστηκε με την αποτυχία αυτή.⁸

Στην ξηρά, οι Άβαροι και οι Σλάβοι την 6^η Αυγούστου κατέλαβαν την Παναγία των Βλαχερνών, ενώ τη νύχτα της 7^{ης} προς 8^η Αυγούστου, ετοιμάζονταν για την τελική επίθεση. Ο Πατριάρχης Σέργιος περιέτρεχε τα τείχη της Πόλης με την εικόνα της Παναγίας της Βλαχερνίτισσας και ενθάρρυνε τον λαό για αντίσταση. Τη νύχτα εκείνη, φοβερός ανεμοστρόβιλος -που αποδόθηκε σε θεϊκή βοήθεια- δημιούργησε τρικυμία και κατέστρεψε τον εχθρικό στόλο. Οι εχθροί αναγκάστηκαν να λύσουν την πολιορκία και να αποχωρήσουν άπρακτοι. Άλλοι είδαν στα τείχη να περιφέρεται μία γυναικεία μορφή, η οποία αποδόθηκε στην Παναγία.

³ Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, τόμ. 1 (Λειψία, 1883), σελ.303-304. (Ανάκτηση από: Ιωάννης Δημητρώκας, Θουκυδίδης Ιωάννου, Κώστας Μπαρούτας, *Ιστορία του Μεσαιωνικού και Νεότερου Κόσμου 565 – 1815*, έκδ. ΠΥΕ «Διόφαντος», Αθήνα 2016, σελ.12.

⁴ Η θρησκεία των Περσών πήρε το όνομά της από τον Ζωροάστρη ή Ζαρατούστρα, που θεωρείται ότι έζησε στο Ιράν τον 6^ο αιώνα π.Χ. Ο Ζωροάστρης πιστεύεται ότι δέχτηκε μια θεϊκή αποκάλυψη, που τον οδήγησε στην πίστη σ' έναν μόνο Θεό – τον Αχούρα Μάζντα, τον Κύριο της Σοφίας.

⁵ Harris, *Βυζάντιο*, σελ.136.

⁶ Τα Χερσαία Τείχη ή Θεοδοσιανά ήταν η κύρια οχύρωση της Κωνσταντινούπολης στην ξηρά. Κτίστηκαν από τον Θεοδόσιο Β' και ολοκληρώθηκαν το 412-413. Ανταποκρίνονταν στην τοπογραφική εξέλιξη της πόλης, κάλυπταν πολύ μεγάλη έκταση και αναπτύσσονταν σε δύο γραμμές. Σημαντικές προσθήκες και επισκευαστικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν στα χρόνια του αυτοκράτορα Ηράκλειου και του Λέοντα του Ε', για να επιδιορθωθούν ζημιές κυρίως από σεισμούς. Ο Ηράκλειος τροποποίησε, επίσης, ένα μικρό τμήμα στο βόρειο άκρο της Θεοδοσιανής περιμέτρου, ώστε να επεκταθούν τα τείχη και να περιλάβουν τον ναό των Βλαχερνών και την περιοχή γύρω από αυτόν.

⁷ Βρίσκεται στην ασιατική πλευρά, στη βόρεια ακτή της θάλασσας του Μαρμαρά, απέναντι από την Κωνσταντινούπολη (ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου).

⁸ Harris, *Βυζάντιο*, σελ.143.

Η σωτηρία της Πόλης αποδόθηκε στην Παναγία, γι' αυτό με ανάταση ψυχής αναπέμφθηκαν βαθιές ευχαριστίες από τον λαό στην υπεραγία Θεοτόκο. Ο *Ακάθιστος Ύμνος*, «το αριστούργημα της βυζαντινής υμνογραφίας», θεωρείται ένα από τα σημαντικότερα έργα-ύμνος στη Θεοτόκο, η οποία έσωσε την Πόλη από τους εχθρούς και επικράτησε να λέγεται έτσι, επειδή οι πιστοί ήταν όρθιοι κατά τη διάρκεια που ψαλλόταν. Πιθανολογείται ότι είναι έργο του Ρωμανού του Μελωδού. Ο ύμνος αυτός ψάλλεται τις πέντε πρώτες Παρασκευές της Μεγάλης Τεσσαρακοστής (**Χαιρετισμοί**), τις πρώτες τέσσερις τμηματικά, και την πέμπτη ολόκληρος.

Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῶ τὰ νικητήρια
ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου, Θεοτόκε.
Ἄλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον
ἐκ παντοίων με κινδύνων ἐλευθέρωσον
ἵνα κράζω σοι· χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε.

Προς το τέλος της βασιλείας του Ηράκλειου, ένας άλλος νέος εχθρός (αυτή τη φορά προερχόμενος από τα νοτιοανατολικά) απειλεί την Αυτοκρατορία, που καταλαμβάνει τις ανατολικές επαρχίες της Συρίας, Παλαιστίνης, Αιγύπτου: οι Άραβες. Ο Ηράκλειος υποχρεώνεται να λάβει νέα μέτρα: προχωρεί σε μια νέα μεταρρύθμιση, η οποία εφαρμόζεται στο τέλος της βασιλείας του και κυρίως από τους διαδόχους του· είναι ο **θεσμός των Θεμάτων**. Οι αυτοκρατορικές εκτάσεις γης διανεμήθηκαν ως στρατιωτικά κτήματα κατά τα μέσα του 7^{ου} αι., πιθανότατα κατά τη διάρκεια ανακωχής με τους Άραβες, μεταξύ 659 και 662.⁹ Η Μικρά Ασία χωρίζεται πλέον σε επτά νέες διοικητικές μονάδες, γνωστές ως Θέματα. Κάθε Θέμα είχε τον δικό του στρατό, ενώ ο διοικητής του στρατού -ο στρατηγός- ήταν και διοικητής του Θέματος: οδηγούσε τον στρατό στη μάχη, ήταν υπεύθυνος για τη συλλογή φόρων και την απονομή δικαιοσύνης. Επειδή, όμως, τα φορολογικά έσοδα ήταν ελάχιστα, έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος ώστε οι στρατιώτες να τρέφονται και να εξοπλίζονται. Αντί για αμοιβή, παραχωρούσαν γη στους στρατιώτες, από τα έσοδα της οποίας έπρεπε να εξοπλίζονται και να εξασφαλίζουν άλογο. Φαίνεται ότι πληρώνονταν μόνο όταν ήταν σε εκστρατεία, ενώ το υπόλοιπο διάστημα αυτοί και οι οικογένειές τους ζούσαν από τη γη τους.¹⁰ Έτσι οι στρατιώτες είχαν επιπλέον ισχυρό κίνητρο να πολεμήσουν, αφού υπερασπίζονταν τη γη που τους ανήκε και τις οικογένειές τους που ζούσαν εκεί.

Το νέο σύστημα των Θεμάτων παρουσίαζε πολλά πλεονεκτήματα: ο στρατός ήταν ανεξάρτητος και μπορούσε να αντιδράσει αμέσως χωρίς να περιμένει εντολές από την Κωνσταντινούπολη, αντιμετωπίζοντας δραστικά μια αραβική επιδρομή. Παρόλο που η γη παραχωρούνταν στους στρατιώτες, εξακολουθούσε να ανήκει στην αυτοκρατορία και έτσι δεν υπήρχε καμία απώλεια για το κράτος. Ακόμη, παρατηρείται ριζική αναδιάρθρωση της μεσοβυζαντινής κοινωνίας, αφού οι ελεύθεροι αγρότες συγκροτούσαν τώρα τη δυναμικότερη τάξη της κοινωνίας, οι οποίοι οργανώνονται σε κοινότητες χωρίων (αγροτικές κοινότητες). Η αρνητική συνέπεια για την κυβέρνηση ήταν ότι, από τη στιγμή που οι στρατιώτες έγιναν σχεδόν αυτοσυντήρητοι, δεν είχαν κανένα λόγο να υπακούσουν στον αυτοκράτορα και έτσι υποκινούσαν ευκολότερα στάσεις/εξεγέρσεις εναντίον του.¹¹ Το σύστημα των Θεμάτων που θεμελίωσε, λοιπόν, ο Ηράκλειος αποτέλεσε τη σπονδυλική στήλη του μεσαιωνικού βυζαντινού κράτους.¹²

Η εποχή του Ηράκλειου αποτελεί ορόσημο για την ανατολική αυτοκρατορία για ακόμα έναν λόγο, αφού τελειώνει η ρωμαϊκή και εγκαινιάζεται η βυζαντινή εποχή. Η έμφαση του ελληνικού στοιχείου σε όλους τους τομείς της δημόσιας ζωής (κρατική διοίκηση και στρατό) και η επιρροή

⁹ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σελ.185.

¹⁰ Harris, *Βυζάντιο*, σελ.165-166.

¹¹ Mango, *Ιστορία του Βυζαντίου*, σελ. 185.

¹² G. Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, (Αθήνα: Εκδ. Πατάκη, 1978), σελ. 172.

της Εκκλησίας δίνουν στην αυτοκρατορία μία νέα όψη. Σταδιακά η Λατινική γλώσσα εγκαταλείπεται, αφού η συντριπτική πλειοψηφία του ανατολικού πληθυσμού αδυνατεί να την κατανοήσει, και προοδευτικά επικρατεί η **Ελληνική**, καθιερώνοντάς την ως την **επίσημη γλώσσα** του βυζαντινού κράτους. Έτσι η γλώσσα του λαού και της Εκκλησίας έγινε τώρα και γλώσσα του κράτους.¹³

Ο εξελληνισμός του βυζαντινού κράτους επέφερε ακόμη μία σημαντική αλλαγή: ο **Ηράκλειος** υιοθετεί τον τίτλο «**βασιλεύς πιστός εν Χριστώ**». Εγκατέλειψε τους πολύπλοκους αυτοκρατορικούς τίτλους και προτίμησε την ελληνική προσωνυμία «βασιλεύς».¹⁴ Ο αρχαίος ελληνικός τίτλος του βασιλέως, που ως τότε χρησιμοποιούσαν μόνο ανεπίσημα οι Βυζαντινοί αυτοκράτορες, επικράτησε από τότε αποκλειστικά στο Βυζάντιο και αντικατέστησε τους ρωμαϊκούς *imperator* (αυτοκράτωρ), *caesar* και *augustus* (σεβαστός). Η προσθήκη «πιστός εν Χριστώ» στον τίτλο αποδίδει τον καινούργιο χαρακτήρα του βυζαντινού κράτους, δηλαδή ένα **κράτος ελληνικό** και ταυτόχρονα **χριστιανικό** (οι αγώνες του Ηράκλειου και ο θρησκευτικός τους χαρακτήρας εξάλλου το αποδεικνύουν). Η Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, θέλοντας να δώσει τον ουσιαστικό ορισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σημειώνει ότι «*Βυζάντιο είναι η εκχριστιανισμένη και εξελληνισμένη Ρωμαϊκή ανατολική αυτοκρατορία με την Κωνσταντινούπολη για πρωτεύουσα.*»¹⁵

Μαριλένα Πόρακου,
Εκπαιδευτικός

¹³ Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, σελ.172 – 173.

¹⁴ «Ο τίτλος “βασιλεύς” εμφανίζεται για πρώτη φορά στην επιγραφή της *Νεαράς* του έτους 629, η οποία είχε ως εξής “Ηράκλειος και Ηράκλειος νέος Κωνσταντίνος πιστοί εν Χριστώ Αύγουστοι.»; Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, σελ. 256.

¹⁵ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Γιατί το Βυζάντιο* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2009), σελ. 19.